

Dionýz Ordódy

Tomáš Florián

St. Elizabeth University of Health and Social Work in Bratislava

Poskytovanie komplexných služieb
v rámci komunitnej a terénnej
sociálnej práce ako prevencia
pred záškoláctvom a delikvenciou
u rómskych detí a mládeže v osade
Plavecký Štvrtok / *Provide comprehensive
services within the community and field social
work for the prevention of truancy and delinquency
among Roma children and youth in the village
Swimming Thursday*

Abstract

Roma are an ethnic group whose ancestors came from India. They left their original homeland in several waves during 9-10. century. Characterized Roma as an ethnic group has tried several ethnographers. Horváthová characterizes Gypsies - Roma read: „Gypsies are exterritorial, an ethnic group living in inoetnickom environment as an internally differentiated diaspora.” (1964, In: Koteková, Šimová, Gecková 1998, p. 46.) Dubayová this definition adds: „They are incomplete predtriednou ethnic formation. „(2001, p. 50.) in 1971, in London met Roma representatives from each country and founded the World Romani Union. They agreed on a uniform labeling of his ethnic group - the Roma. They agreed on a unified grammar of the Roma language and approved the use of its own flag and anthem. Roma have become a nation, nationality. (Cangár, 2002) According to experts, lives in a world about 12 million Roma. Of the eight million living in Europe. In absolute terms, most of the Roma live in Romania (1.8 to 2.8 mil.). Calculated to the population of the country, however, have the largest Roma community in the world, along with Bulgaria, Slovakia and Macedonia (8-9%). (M. Vašečka, 2000).

Keywords: Roma, chikdren, social work.

KTO SÚ TO RÓMOVIA?

Rómovia sú etnická skupina, ktorých predkovia pochádzali z Indie. Svoju pravlasť opúšťali vo viacerých vlnách v priebehu 9-10. storočia. Charakterizovať Rómov ako etnikum sa pokúšalo viacero etnografov. Horváthová charakterizuje Cigánov – Rómov takto: „Cigáni sú exteritoriálna, etnická skupina žijúca v inoetnickom prostredí vo forme vnútorne diferencovanej diaspóry.“ (1964, In: Koteková, Šimová, Gecková 1998, str. 46.) Dubayová túto definíciu dopĺňa: „Sú neúplnou predtiednou etnickou formáciou.“ (2001, str. 50.) V roku 1971 sa v Londýne stretli rómski zástupcovia jednotlivých krajín a založili Svetovú rómsku úniu. Dohodli sa na jednotnom označovaní svojho etnika – Rómovia. Zhodli sa na jednotnej gramatike rómskeho jazyka a schválili používanie vlastnej vlajky a hymny. Rómovia sa stali národom, národnosťou. (Cangár, 2002) Podľa odborníkov žije vo svete približne 12 miliónov Rómov. Z toho osem miliónov žije v Európe. V absolútnych číslach žije najviac Rómov v Rumunsku (1,8 – 2,8 mil.). V prepočte na počet obyvateľov krajiny však vykazujú najväčšiu rómsku komunitu na svete Slovensko spolu s Bulharskom a Macedónskom (8-9 %). (M. Vašečka, 2000).

HISTÓRIA RÓMOV

Pravlasť Rómov je India. Predkovia Rómov prináležali k pôvodnému obyvateľstvu tohto subkontinentu. Odlišovali sa od väčšiny telesnou konštrukciou a hlavne farbou pleti (mali tmavšiu pleť) . Už v ich vlasti im kočovanie pomáhalo uplatniť remeselné zručnosti.

Z Indie emigrovali Rómovia pravdepodobne kvôli obžive. Emigrácia však nebola taká jednoduchá. Trvala veľa storočí. Indiu opúšťali vo vlnách. Sú historici (napr. Daniels), ktorí tvrdia, že boli v Malej Ázii a v Egypte už 1 000 rokov pred Kristom. Dnes ich nájdeme na celom svete. Do Európy prišli pred rokom 1 000. Prišli sem cez dnešné Turecko. V súčasnej rómčine nachádzame slová, ktoré majú slovný základ v trinástich rôznych jazykoch. Dá sa usudzovať, že sa Rómovia dlhšiu dobu zdržovali v dnešnom Iráne. Najviac slov však prevzali z gréčtiny a z jazykov Balkánskeho polostrova. Na Balkánskom polostrove sa niektoré skupiny usadili natrvalo.

Prvá zmienka o Rómoch v Európe pochádza z roku 1068. V tej dobe sa pohybovali po strednej Európe v pomerne veľkých skupinách, vedení starejšími (dnešní vajdovia). Zaujímavá je cesta „kráľa“ Sindela s vajdami (vojvodami) Panielom, Michalom a Ondrejom, ktorí získali dva ochranné listy nemeckého cisára a českého kráľa Žigmunda. Dokonca v roku 1422 získali i list (ochranný glejt) od pápeža Martina V., v ktorom bolo vajdovi Ondrejovi prikázané, aby on a jeho druhovia putovali ako kajúnci po Európe sedem rokov. Z toho im vyplynul nárok na pomoc, ochranu a almužnu. Priaznivé prijímanie Rómov v Európe však netrvalo dlho. Cirkev skoro odhalila falošných kajúcnikov. V roku 1427 ich parížsky arcibiskup exkomunikoval – vylúčil z cirkvi. Okrem toho ich podozrievali, že špehujú v prospech Turkov a že zakladajú požiare. Z pútnikov sa stávajú štvanci. Sú vypovedaní zo zeme, mučení, beztrestne zabíjaní, prípadne využívaní na nútených prácach.

RÓMOVIA NA SLOVENSKU

Prvé konkrétne zmienky o Rómoch na našom území pochádzajú zo 14. storočia. Spišskonovoveský richtár Ján Kunch sa zmieňuje o potulujúcich sa Rómoch na majetkoch rodiny Mariássyovcov. Prvý uvádzaný rok v súvislosti s Rómami je rok 1329, kde ich spomína Szabolcs – Szatmárska župa.

Prvé skupiny Rómov sa po etnicky heterogénnom Uhorsku pohybovali nenápadne a bez problémov a začleňovali sa do majoritnej spoločnosti. Na začiatku 15. storočia zaplavila Panónsku nížinu nová, obrovská migračná vlna Rómov, ktorá pôsobila veľmi okázalo a ktorá sa dôrazne dožadovala materiálnej podpory, na základe už spomínaného listu pápeža Martina V. V roku 1417 prešli najväčšie skupiny na čele s kráľom Sindelom od Budína cez Košice až do Prešporku, kde sa rozdelili na dve časti. Rómske kováčske remeslo, oprava zbraní a výroba nábojov, našli bohaté uplatnenie vďaka vojne Uhorska proti Turecku. To spôsobilo vysoko početný výskyt Rómov v celej strednej a východnej Európe. V roku 1423 údajne získali od cisára Žigmunda Luxemburského na Spiši ochranný gleit, vďaka ktorému sa mohli slobodne usadzovať na spomínanom území.

V 17. storočí sa postoj obyvateľov Uhorska k Rómom mení. Uhorsko je vyčerpané tureckou okupáciou a protihabsburskými povstaniami a stáva sa zaostávajúcou krajinou. Výrazne vzrástol počet „cudzích“ Rómov a možnosti obživy sa zhoršovali. Začali sa hromadiť sťažnosti na množiace sa krádeže koní, na ohrozovanie domáceho obyvateľstva krádežami potravín, poľných plodín, na prenášanie chorôb atď. V dôsledku toho sa množili zákazy vstupu Rómov na územie jednotlivých stolíc a miest.

Mier po ukončení tureckej okupácie a po poslednom protihabsburskom povstaní umožnil prístup k rekonštrukcii spustošenej zeme a zavádzať nové metódy do spravovania krajiny, aj do riešenia rómskej problematiky. O to sa najviac pokúšali osvietenský panovníci – Mária Terézia a Jozef II. Počas ich panovania prišlo k zmene diskriminačného charakteru rómskej politiky. Obaja panovníci sa pokúšali asimilovať Rómov na normálnych občanov monarchie a prijali viaceré legislatívne opatrenia, ktoré nariaďovali Rómom usadiť sa, platiť dane a povinnosť slúžiť miestnym zemepánom. Ide tu o prvý pokus asimilovať Rómov na území dnešného Slovenska. Tieto opatrenia predstavovali prvý krok smerom k definitívnemu usadeniu Rómov, čo sa stalo dôležitým rysom, ktorý dodnes odlišuje Rómov zo strednej a východnej Európy od Rómov žijúcich v západnej Európe. Hoci tieto opatrenia sledovali často násilnú asimiláciu Rómov, boli zároveň prvým krokom na ceste k chápaniu Rómov ako občanov štátotvorného národa a k zastaveniu ich perzekúcií.

Prvá Československá republika (1918-1938) prijala legislatívu, ktorá obmedzovala mobilitu a občianske práva Rómov. Existenčné podmienky Rómov sa výrazne zhoršili počas II. svetovej vojny. Rómovia sa, podobne ako Židia, stali terčom diskriminačnej legislatívy a vyhladzovania. Počas obdobia holocaustu bolo zavraždených v koncentračných táboroch približne pol milióna Rómov z celej Európy. Bolo to určite najbrutálnejšie chladnokrvne plánované vyvražďovanie Rómov vôbec.

V dokumentárnom filme, ktorý nakrútil V. Politikovič hovorí jedna Rómka, ktorá prežila hrôzy koncentračného tábora o tom, ako dozorca koncentračného tábora rozdal skupine žien mydlá na sprchovanie a poznamenal, že si mydlá môžu nechať, lebo sú vyrobené z ich vlastných detí.

Počas existencie Slovenského štátu boli práva Rómov do značnej miery obmedzené. Okrem iného mali zakázané zdržiavať sa na verejných priestranstvách a používať verejnú dopravu. Museli presťahovať svoje obydlia do vzdialenosti najmenej dvoch kilometrov od všetkých verejných ciest. Toto nariadenie malo za následok zakladanie mnohých rómskych osád mimo dosahu infraštruktúry.

Socialistický režim prijal koncepcie a opatrenia zamerané na asimilovanie Rómov a eliminovanie ich etnických špecifik. Tieto opatrenia zanechali dedičstvo, ktoré ovplyvňuje socio-ekonomické postavenie Rómov aj v súčasnom období transformácie. Rómovia nemali právo na vlastné kultúrne aktivity. Vydávanie rómskych kníh a časopisov a spievanie rómskych piesní na školách boli zakázané. V roku 1945 boli vládou zriadené tzv. pracovné tábory pre asociálne osoby a zaháľáčov, ktorými sa mysleli predovšetkým Rómovia. V rokoch 1945-1953 prešlo týmito tábormi viac ako 9000 ľudí. V dokumentárnom filme P. Korca, jeden z Rómov rozpráva príbeh o tom, ako ho príslušníci štátnej bezpečnostnej služby zastavili, keď sa vracal domov z obchodu a násilne odvedli do pracovného tábora, ktorý budoval na východnom Slovensku železničnú trať. V roku 1959 vláda odštartovala násilnú kampaň proti kočovníctvu Rómov a vypracovala plán na rozptýlenie a presunutie Rómov, ktorý mal za cieľ presídliť Rómov z oblastí na východnom Slovensku do Čiech. Tento program sa nepodarilo celkom uskutočniť, hoci niektoré rodiny boli násilou presídlené do Čiech. V roku 1968 sa situácia o niečo zmiernila. Ale po vstupe vojsk Varšavskej zmluvy sa represívne opatrenia opäť zaviedli so zvýšenou intenzitou. Niektoré z najstriktnejších protirómskych opatrení boli prijaté v 80-tych rokoch. Najznámejšie z nich zaviedlo sterilizačný program pre rómske ženy, v snahe obmedziť rast rómskej populácie. V rámci programu sa miestni zdravotnícki pracovníci pokúšali presvedčať rómske ženy, aby sa dali za finančnú kompenzáciu sterilizovať.

SÚČASNÁ DEMOGRAFICKÁ SITUÁCIA RÓMOV NA SLOVENSKU

Na Slovensku existujú viaceré odhady počtu rómskeho obyvateľstva, z ktorých niektoré sa pohybujú na úrovni 500 000 osôb a viac. Takéto odhady sú podľa B. Vaňa a E. Haviarovej nereálne. Vo väčšine prípadov nie sú známe žiadne informácie o vzniku týchto odhadov. Autori taktiež upozorňujú na rozdiel medzi pojmi etnikum a národnosť. Nie všetci Rómovia sa totiž hlásia aj k rómskej národnosti. V súčasnosti neexistujú žiadne oficiálne čísla o etnickom zložení obyvateľstva na Slovensku. Takéto výskumy boli po roku 1989 zakázané, lebo sú z dnešného pohľadu v rozpore s ľudskými právami. Rómovia si totiž väčšinou volia inú ako rómsku národnosť. Prevažne je to slovenská alebo maďarská. Ak zoberieme do úvahy, že posledný najpresnejší údaj o počte Rómov na Slovensku udáva sčítanie obyvateľov z roku 1980, pričom sa dá predpokladať, že zistený počet 200 000 je pod-

hodnotený najviac o 15 %, je zrejme, že v roku 1980 nežilo na Slovensku viac ako 230 000 Rómov. Pri zohľadnení špecifik a reprodukčného správania sa a z neho vyplývajúceho rastu rómskej populácie možno predpokladať, že v súčasnosti žije na Slovensku maximálne 390 000 Rómov. S najväčšou pravdepodobnosťou ich na Slovensku v roku 2002 žilo približne 370 000. Ide však stále iba o štatistické odhady. Podľa sociografického mapovania vlády z roku 2004 bolo Rómov v tomto období na Slovensku okolo 320 000. Prieskum uskutočnený predstaviteľmi okresných úradov štátnej správy v roku 1998 odhadol celkový počet rómskych osád na 591, čo je značný nárast oproti počtu 278 osád zistených v roku 1988. Podľa posledného sociografického prieskumu z roku 2004 anketári navštívili 1 087 obcí a miest. V nich bolo identifikovaných 1 575 osídlení rôzneho typu, v ktorých žijú komunity vnímané majoritou ako rómske. Z nich boli identifikované ako osídlenia lokalizované na okraji obce/mesta 338, za osídlenia priestorovo vzdialené alebo oddelené prírodnou alebo umelou bariérou 281 a za segregované osídlenia 149. Spolu bolo teda v roku 2004 na Slovensku 768 rómskych komunít - osád. Číslo je pre nás alarmujúce, pričom Štát a Cirkev by si mali uvedomiť rozsiahlosť charitatívno-misijného územia vyžadujúceho sociálnu intervenciu, ktoré sa často veľmi nelíši od misijných území Afriky a iných rozvojových krajín.

RÓMSKA RODINA

TRADIČNÁ INDICKÁ RODINA – ZDROJ TRADÍCIE RÓMSKEJ RODINY?

Medzi tradičnou rómskou rodinou a tradičnou indickou rodinou je mnoho podobností, ktoré sa nedajú prehliadnúť. Z tohto dôvodu sme sa rozhodli priblížiť hlbšie indickú rodinu. Hlavným zdrojom informácií bola pre nás Anna Rácová (In: Hábovčíková, 1998). Tradičnú indickú spoločnosť charakterizuje život vo veľkorodinách. Veľkorodinu tvorí patrilineárna skupina osôb zložená z niekoľkých domácností. Žijú v nej rodičia so ženatými synmi a ich rodinami a niekedy aj so starými rodičmi a nevydatými dcérami. Majú spoločné obydlie, spoločný príjem a majetok, ktorý spoločne užívajú, spoločne si varia a spoločne sa zúčastňujú na všetkých obradoch sprevádzajúcich človeka od narodenia až do smrti. Hlavou veľkorodiny je najstarší muž, otec, ktorému ostatní musia prejavovať náležitú úctu. On spravuje rodinné financie, zastupuje rodinu navonok, je zodpovedný za sobáš detí, má za ne ekonomickú zodpovednosť. Ani postavenie najstaršej ženy – manželky, matky, babičky a svokry v jednej osobe – nie je zanedbateľné. Vďaka svojej životnej múdrosti a skúsenosti sa obyčajne teší úcte najbližších. Indická veľkorodina sa udržuje a prípadne rozrastá tým, že si synovia zakladajú vlastné rodiny, t.j. privedú si manželky do rodičovského domu. Rodina, ktorá má iba dcéry, sa usiluje, aby sa do nej priženil niektorý zo zaťov a pomohol im tak pri hospodárení. Na takúto úlohu sa však zriedka podujme chlapec s prestížnym postavením v danej spoločnosti. Na druhej strane takýto mladý muž prižením sa do manželkinej rodiny, ktorá má oproti jeho rodine zvyčajne vyššie postavenie, získava ako protihodnotu účasť na jej majetku a jeho deti sa stávajú dedičmi. V niektorých prípadoch sa veľkorodina z nejakého dôvodu rozpadne na jednotlivé domácnosti. I v takých prípadoch sa však v čase dôležitých rodinných udalostí, akými sú predovšetkým svadba a úmrtie, znovu schádza. Tradičné hinduistické manželstvo

má oveľa väčší význam ako len jednoduché spojenie muža a ženy v manželskom zväzku. Podľa hinduistických posvätných textov sa manželstvo považuje za súčasť dharmy, náboženskej povinnosti človeka, lebo jednotlivec bez manželského partnera je neúplný, a preto je neúplná aj obeta, ktorú prináša bohom. Manželstvo spája nielen telá, ale aj duše, a pretože duša zostáva nedotknutá aj po smrti tela, manželstvo je nezrušiteľné. Pravda, tento náboženský predpis dodržiavajú len vyššie kasty. Aj pre nízke kasty je monogamia normou a polygamia skôr odchýlkou od normy, ale uchylujú sa k nej, ak je žena frigidná, hašterivá, ak trpí na nevyliciteľnú chorobu, ale predovšetkým vtedy, ak je bezdetná. Muž si môže pribrať za ďalšiu manželku nielen slobodné dievča, ale aj vdovu alebo rozvedenú ženu. Rozvod sa však považuje za veľmi degradujúci, najmä vo vyšších kastách, preto sa rodina a príbuzní snažia udržať manželstvo za každú cenu. Ak sa rozvedená žena znovu vydá, musí spolu s novým manželom zaplatiť cenu za nevestu opustenému manželovi a nahradiť tak rodine prvého manžela výdavky na sobáš. Dokonca aj rodiča ženy, ktorá opustila manžela a znovu sa vydá, môžu od druhého manžela žiadať istú sumu za pripravenie druhej svadby. V polygamných rodinách má prvá manželka vyššie postavenie ako ostatné, deti sa však považujú všetky za legitímne a majú rovnaké práva. Muž si najčastejšie berie ďalšiu alebo novú manželku vtedy, keď mu prvá žena neporodí syna. Lebo syn je v hinduistickej rodine životnou aj náboženskou nevyhnutnosťou. Jeho úloha v rodine je nezastupiteľná, preto sa jeho narodenie víta s oveľa väčšou radosťou ako narodenie dcéry. Syn sa totiž stáva ekonomickou posilou rodiny, pracuje na ňu a keď sa ožení, privádza do rodiny ďalšiu pracovnú silu. Syn zachováva rod a je nositeľom rodinného mena. A iba syn môže za svojich rodičov vykonať pohrebné rituály, bez ktorých by sa ich duše neuvolnili z pozemskej existencie. Pravda, manželia si môžu syna aj adoptovať, obyčajne dieťa blízkych príbuzných, ale túto možnosť využívajú skôr rodiny z vyšších kást, ktoré majú na adopciu finančné prostriedky. Za adoptovaného syna sa môže považovať aj prirozený zať. V ostrom protiklade k postaveniu syna je postavenie dcéry. Dcéra rodinu ekonomicky veľmi zatažuje. Rodina ju vlastne vychováva ako pracovnú silu pre rodinu manžela, musí jej nájsť vhodného ženicha, musí znášať nesmierne náklady spojené s jej svadbou. Svadba má veľký spoločenský aj ekonomický dosah. Ťarchu výdavkov znáša najmä rodina nevesty a podľa ich výšky sa posudzuje pozícia rodiny na spoločenskom rebríčku. V nízkych kastách rodina ženicha za nevestu platí, čím pomáha jej rodine znášať bremeno svadobných výdavkov. Nie je bez zaujímavosti, že ak si rodina z nižšej kasty vylepší svoju ekonomickú situáciu, prestáva dávať alebo prijímať peniaze za nevestu (čo sa považuje za ukazovateľ nízkeho postavenia rodiny). Za ideálnych okolností deti pri výbere partnera rešpektujú vôľu rodičov. Poslušnosť detí voči rodičom je tak silná, že syn študujúci na Západe sa bez odvrávania príde do Indie oženiť s nevestou, ktorú mu rodičia za jeho neprítomnosti vybrali. Manželstvo sa považuje za náboženskú povinnosť človeka. Náboženstvo prikazuje postarať sa o rozvoj a pokračovanie rodu každého príslušníka. Grhashta - hospodár môže opustiť svoju rodinu a oddať sa duchovnému životu až vtedy, keď uzrie synov svojich synov. Pravdaže, India nekladá dôraz len na túto jeho stránku. Hľadajú naň aj ako na inštitúciu, ktorá spoločensky prijateľným spôsobom zabezpečuje sexuálne potreby partnerov. Sú totiž presvedčení, že starý mládenec bude žiť hriechom životom, aby uspokojil svoje telesné potreby. Rovna-

ko otec slobodného dievčaťa v puberte považuje jeho stav nevydatej ženy za ťažký hriech a spôsobuje mu nemálo starostí, lebo sa obáva, že prebúdzajúce sa sexuálne potreby by mohli dcéru viesť ku konaniu, ktoré by ju mohlo znevážiť. Aj to je jeden z dôvodov, prečo sa v Indii tradične sobášia ľudia veľmi mladí, vlastne ešte deti, a to dievčatá pred dosiahnutím puberty ako deväť až štrnásťročné a chlapci dvanásť až šestnásťroční. Indovia uprednostňujú sobáše pred pubertou nielen preto, že sa považujú za čistejšie (žena je ešte panna a neznečistila sa menštruáciou), ale aj z presvedčenia, že skorým sobášom sa uľahčí dievčaťu prechod spod vplyvu otca pod vplyv manžela a nevesta sa ľahšie prispôbí životu u svokrovcov. Postavenie nevesty v rodine sa zlepšuje s narastajúcim počtom detí, najmä synov. Pravda, tradičná indická veľkorodina už nemá, najmä v mestách, takú váhu ako v minulosti. Pod vplyvom industriálnej spoločnosti a západných sociálnych myšlienok sa jej mladší členovia niekedy usilujú osamostatniť, zdráhajú sa ekonomicky prispievať na všetkých členov rodiny a hľadajú si zlepšiť najmä vlastné spoločenské postavenie. Napriek tomu je však pocit príbuzenskej spolupatričnosti v Indii oveľa silnejší než v západných spoločnostiach. Je ťažké odhadnúť, ako dlho ešte budú putá hinduistickej veľkorodiny odolávať tlakom modernej doby.

RÓMSKA RODINA NA SLOVENSKU VO SVETLE DOTERAJŠÍCH VÝSKUMOV

Rómska rodina na Slovensku je v európskom kontexte špecifická. Okrem prvkov kultúry, ktoré rómske etnikum prebralo od majoritnej spoločnosti, je rozhodujúcim dôvodom inštitucionálny prístup. Za posledných 50 rokov výrazne ovplyvnil vývoj rómskej rodiny, jej formy a funkcie. V prvých povojnových rokoch si osobitosti Rómov všimla etnografka Emília Horváthová. Rómskou rodinou sa zaoberala priamo (aj keď iba okrajovo, popri šírke záberu) v rozsiahlej štúdií *Život a kultúra rožkovianskych Cigánov*, ktorá bola publikovaná v periodiku *Slovenský Národopis*. V uvedenej štúdií charakterizuje rómsku rodinu asi takto : „...Kočovnú skupinu tvorila rodina, ktorá pozostávala z niekoľkých ženatých bratov, ich ženatých synov a detí. Takúto kočovnú skupinu nazývajú Cigáni, usadení v Rožkovanoch, „partija“. O záležitostiach celej takejto rodiny rozhodoval vajda.“ (Horváthová, E.: 1954, IN: Zuza Kumanová, 1998, str.18). Z citovaného vyplýva, že autorka chápe rodinu ako jednotku, ktorá patrí pod niečo väčšie – veľkorodinu. V závere štúdie autorka konštatuje, že rodina u Cigánov polokočovných a kočovných bola patriarchálna s jednotlivými párovými rodinami. Ďalej píše, že sa „partija“ delila na dve, alebo tri časti vtedy, keď sa priveľmi rozrástla. Najbližší príbuzní utvorili jednu „partiju“ a nová časť si tiež zvolila nového vajdu. Dôvodom na osamostatnenie sa teda nebol sobáš, ale nárast počtu rodín.

Eva Davidová vo svojej knihe „Bez kolíb a šiatrov“ (Davidová, E.: 1965) opisuje sexuálne správanie sa Rómov : „...dodnes sa u niektorých Cigánov na nižšej úrovni môže stretnúť aj s prípadmi krvismilstva, kde okrem obvyklých vzťahov žijú manželským životom napríklad otec s dcérou, matka so synom, alebo brat so sestrou ... je možné v tom pozorovať akési pozostatky skupinového manželstva...“ (Davidová, E.:1965, IN: Zuza Kumanová, 1998, str. 19). V 70tych rokoch sa venovala *Urbal Gypsie Study*, zameranej predovšetkým na zmenu spôsobu života a kultúry Rómov v Českom Krumlove. Všíma si ich akulturáciu a konštatuje : „

... Často dlhšie pretrvávajúca spoločenská izolácia v mestách spôsobuje dôležitosť extenzívnych rodín a príbuzenských zväzkov, avšak pozvoľne sa zmenšuje, aj keď je stále významná a oveľa viac rozhodujúca ako u necigánskej populácie ... „

(Davidová : 1986, IN : Kumanová, 1998, str.20.) V roku 1995 vyšla Eve Davidovej kniha „Cesty Romů“ . V pravom zmysle slova tu ide o vedecké pamäti, zaznamenávajúce podstatný vývoj Rómov aj ich spoločenského života. Rodine venovala kapitolu Rómska skupina – veľkorodina – rodina, tradícia a súčasnosť. V nej konštatuje, že základom rómskeho spoločenstva bola a je rodová inštitúcia, viažuca sa k špecifickým rodinným vzťahom. Podľa autorky pre väčšinu Rómov bola donedávna charakteristická patriarchálna veľkorodina. Túto veľkorodinu tvorí niekoľko základných rodín. Od skončenia II. svetovej vojny až po rok 1989 viedli miestne úrady štátnej správy evidenciu „občanov cigánskeho pôvodu“. Výskum z konca 70tych a začiatkom 80-tych rokov bol plne podriadený praxi a presadzovaniu politiky riešenia integrácie Rómov.

V rokoch 1982 – 1983 realizoval rezortný výskumný ústav ministerstva práce socio-štatistický výskum starostlivosti o spoločenskú integráciu „cigánskych občanov“. Výskum bol orientovaný prevažne na oblasť rómskej rodiny, predovšetkým existenciu a početnosť tzv. cigánskej veľkorodiny. Výsledkom výskumu bolo konštatovanie, že model veľkorodiny pretrváva predovšetkým u zaostalo žijúcich cigánskych občanov, pričom počet takýchto rodín je relatívne nízky. Výskum tiež ukázal, že je do náhradnej ústavnej výchovy zverovaný vysoký počet rómskych detí. Tie sú predovšetkým z rodín málo integrovaných. Pre prax bolo odporučené, aby boli deti z málo integrovaných rodín naďalej umiestňované do náhradnej výchovy. Všetko, čo vykazovalo odlišnosť od modelu správania sa majoritnej spoločnosti sa považovalo za patologické. Rómsku veľkorodinu hodnotili ako príčinu neintegrovanej. Koncom 80-tych rokov sa rozbehli ďalšie výskumy zamerané na rómsku rodinu. Posun nastal v tom, že výskum realizovalo pracoviisko, ktoré malo v predchádzajúcom období skúsenosti s národnostnou problematikou – SAV v Košiciach. Nastal posun od striktno sociálneho k etnickému náhľadu. Zvolených bolo takmer 70 problémových okruhov – indikátorov rómskej rodiny. Medziiným k okruhom patrili tiež systém rodinno-rolových vzťahov, postavenie a rola ženy – matky v rodine.

RÓMSKA RODINA V SÚČASNOSTI

Davidová (1995) konštatuje, že etnosociálna štruktúra spôsobu života Rómov má na Slovensku svoje vývojové dimenzie. Aj keď veľmi zjednodušene, možno ju dichotomizovať na tradičnú a súčasnú. Ide o dynamický proces a prebiehajúce procesy premien spôsobu života a aj myslenia Rómov v tradičnom i novom prostredí, ktoré sa premietajú do nasledujúcich oblastí ovplyvňujúcich aj oblasť rodiny: individuálna (fyzické a duševné dispozície), materiálna (spôsob života – materiálne prejavy), spoločenská (spoločenské vzťahy – vnútorná i vonkajšia, sociálna a medzirodinná komunikácia) a duchovná (duchovná kultúra – hodnotové vzorce). tieto oblasti sú veľmi úzko spojené a existujú medzi nimi vzájomné vnútorné väzby. Na rodinu pôsobia však aj politické, ekonomické, sociálne a kultúrne

procesy. Rodina sa na zmenené podmienky snaží na jednej strane adaptovať, na strane druhej je však voči mnohým zmenám rezistentná a na vonkajšie podnety reaguje selektívne. V prípade rómskej populácie na Slovensku, teda aj rómskej rodiny, si musíme uvedomiť, že bola vystavená priamym vplyvom inštitucionálnych zásahov, čo ju do značnej miery ovplyvňovalo. Tieto zásahy často, menej alebo viac citlivo, zámerne alebo nechtiac, narúšali, a tak menili tradičné vzory rodinného správania Rómov. Pri deskripcii tradičnej rómskej rodiny bolo možné oprieť sa o veľké množstvo etnografického výskumného materiálu. Žiaľ, v prípade opisu súčasného rodinného správania nie je k dispozícii taký rozsiahly východiskový materiál. Okrem niekoľkých výskumov v posledných desaťročiach, zameraných konkrétne na skúmanie rómskej rodiny, je možné využiť demografické dáta a výsledky výskumov, ktoré sa len sprostredkovane zaoberali rómskou rodinou. Aj v nich je však zreteľné prispôbenie rodinného správania novým podmienkam (či už na konci socialistického alebo v transformačnom období. V závislosti od mnohých determinujúcich skutočností sa však mení aj demografické a rodinné správanie rómskeho obyvateľstva. Je možné identifikovať znaky a prejavy postupného demografického prechodu/revolúcie (postupné znižovanie pôrodnosti, pokles detskej úmrtnosti, a podobne) v niektorých rómskych komunitách a preberanie majoritných rodinných a demografických vzorov správanie takzvanej integrovanej časti rómskeho spoločenstva. I. Radičová (2001) tvrdí, že rómska rodina až do súčasnosti predstavuje odlišný typ rodiny, ale jej odlišnosť od majoritnej populácie nie je podmienená etnicitou, ale skôr posunutím v čase. Preto sa dá v tejto súvislosti hovoriť predovšetkým o fázovom posune, a nie o etnických špecifikách správania sa v rómskej populácii. Údaje o demografickom správaní sa rómskej populácie na Slovensku veľmi silne pripomínajú údaje opisujúce demografické správanie sa nerómskej populácie pred niekoľkými desaťročiami, alebo sú porovnateľné s údajmi z rozvojových krajín. Ako príklad možno uviesť, že údaje o dojčenskej úmrtnosti rómskeho obyvateľstva boli v 80. rokoch veľmi podobné údajom z celého Československa v 50tych rokoch. Pravdepodobná stredná dĺžka života rómskej minority medzi rokmi 1970 a 1980 zodpovedala situácii v celej populácii v ČSR v rokoch 1929 – 1933 (v prípade rómskych mužov) a po druhej svetovej vojne (v prípade žien). Je možné predpokladať, že súčasná rómska populácia dosiahne demografické charakteristiky majority o jednu generáciu.

Na záver I. Radičová dodáva: „Myslím si, že najväčší problém, ktorý spôsobuje toto posunutie v čase je vzťah Rómov k vzdelaniu a k zaradeniu sa na trhu práce. Z generácie na generáciu sa preberajú a odovzdávajú vzorce správania sa v oblasti vzdelávania a uplatnenia sa na trhu práce. Rómovia uprednostňujú v danej komunite opakovanie overených vzorcov s prevažujúcou orientáciou na súčasnosť. Vzdelanie je však orientované na budúcnosť. Toto opakovanie vzorcov bolo podporované majoritnou populáciou. Komunistická forma extenzívnej ekonomika potrebovala množstvo nekvalifikovanej pracovnej sily. Príjmová diferenciácia a životný štandard nebol počas komunizmu odvodený od dosiahnutého vzdelania. Boli preferované hlavne výrobné odvetvia. Vzdelanie nebolo chápané ako nástroj na dosiahnutie určitého životného štandardu a tak Rómovia nemali potrebu úro-

veň svojho vzdelania a kvalifikácie zvyšovať. Táto životná filozofia sa stala po roku 1989 pascou.“ (I. Radičová, 2001, str.64)

ŠPECIFICKOSŤ RÓMOV AKO NÁRODNOSTNEJ MENŠINY

Rómovia sú veľmi špecifickou menšinou. Zlá situácia väčšiny Rómov na Slovensku priam vyvoláva otázku, či Rómovia nezačínajú byť viac sociálnou ako etnickou skupinou. M. Vašečka tvrdí, že sa k nim čoraz viac priraduje pojem „underclass“. K základným charakteristikám „underclass“ podľa Vašečku patrí – dlhotrvajúca nezamestnanosť, fragmentarizovaná pracovná kariéra, trvalé uplatnenie iba na sekundárnom trhu práce, závislosť od sociálnych dávok, alebo od aktivity v tieňovej ekonomike. Vo vzťahu k majoritnej spoločnosti sa vyznačuje celkovou rezignáciou, malým rešpektom k autoritám, nízkou sociálnou kontrolou, spoliehaním sa na systém podpôr a vytrácaním sa pracovnej etiky. Tieto charakteristiky „underclass“ presne vystihujú Rómov v osadách a čoraz častejšie aj mimo nich. Podľa výskumu sociálnej blízkosti agentúry FOCUS z roku 1999 by Róma za suseda nechcelo mať 86,8 % obyvateľov. Je to veľmi veľké číslo a hovorí veľa o vzťahoch a vnímaní rómskej komunity majoritnou spoločnosťou. Pre nás by aj toto číslo malo byť alarmujúce. Rómska komunita je vnútorne veľmi silno diferencovaná. Dôležitou diferenciáciou je stabilizácia subetnických podskupín Rómov na Slovensku. Najpočetnejšie sú skupiny usadlých Rómov (Rumungri) a kočovných – olašských Rómov (Vlašika Roma), samostatnú skupinu tvoria zvyšky nemeckých Sintov.

RÔZNE POHĽADY NA RÓMSKU PROBLEMATIKU NA SLOVENSKU

Riešenie rómskej problematiky na Slovensku je neľahký dlhodobý proces, ktorý si vyžaduje odborný prístup viacerých vedeckých disciplín. Neexistuje žiaden dokonalý recept, podľa ktorého by sa dalo postupovať. Veľa aktivít, spojených so snahou vyriešiť tento problém, stroskotalo. Medzi neúspešné projekty patria aj rôzne štátne a cirkevné aktivity. Teraz sa zameriame na obsah pojmu „rómska problematika“ a budeme sa zaoberať pohľadmi na riešenie rómskej problematiky niektorých odborníkov, ktorí s Rómami pracujú a majú s nimi bohaté skúsenosti. Čo je to tá, tak často spomínaná rómska problematika. Veľakrát sa tu hovorí o vzdelaní, zamestnaní, zdravotnej starostlivosti, o prístupe k sociálnym službám, bývaní a segregácii. Niektorí autori spomínajú aj témy ako je rasizmus, kriminalita, asociálne správanie a rôzne deviácie. Na začiatku je však dôležité upresniť si, koho sa vlastne rómska problematika týka. Je možné považovať Rómov za problematiku? Veď ich veľa žije pokojným životom, majú ukončené vzdelanie, sú zamestnaní a sú plnohodnotnými členmi spoločnosti. Preto chceme upresniť, že nechceme označiť za problém Rómov, ako národ. Pri poukazovaní na rómsku problematiku nechceme zovšeobecňovať dané atribúty na všetkých Rómov. Na druhej strane sa však u Rómov čoraz viac ukazujú javy ako delikvencia, kriminalita, záškoláctvo, dlhotrvajúca nezamestnanosť, nízka úroveň vzdelanosti a kvalifikácie, vysoká miera drogovej závislosti mládeže, fragmentarizovaná pracovná kariéra, trvalé uplatnenie iba na sekundárnom trhu práce, závislosť od sociálnych dávok alebo od aktivity v tieňovej ekonomike a rozmach úžerníctva. Vo vzťahu k majoritnej spoločnosti

sa vyznačujú celkovou rezignáciou, malým rešpektom k autoritám, nízkou sociálnou kontrolou, spoliehaním sa na systém podpôr, vytrácaním sa pracovnej etiky. Imrich Vašečka píše: „V rómskej problematike sa kumulujú takmer všetky sociálne problémy súčasnosti.“ V tejto článku nebudeme jednotlivé znaky rozoberať. Podrobne sú rozobrané v diele Michal Vašečka a kolektív: Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku (2002). Je však naozaj potrebné, aby sme pri riešení rómskej problematiky nemali na očiach ružové okuliare. Množstvo frustrovaných a znechutených kňazov, pastoračných asistentov, sociálnych pracovníkov, pedagógov a úradníkov nás núti otvoriť oči a vidieť situáciu reálne. Pohľady a názory na to, ako riešiť rómsku problematiku sú rôzne. Podľa M. Vašečku existujú dilemy priorit, čo by malo byť konečným cieľom aktivít a projektov, ktoré sú pripravované na zlepšenie postavenia Rómov na Slovensku. Je to integrácia, alebo asimilácia Rómov? Hovorí sa o integrácii, konkrétne opatrenia však vedú k asimilácii a výsledok týchto opatrení vedie k segregácii. Pre mnohých je najdôležitejším pozdvihnutie socio-ekonomického statusu Rómov, pre iných je to vzdelávanie na všetkých úrovniach vzdelávacieho systému, kým aktivisti v oblasti ľudských práv sa sústreďujú predovšetkým na zavádzanie protidiskriminačnej legislatívy. Zaujímavý pohľad na rómsku problematiku má P. Řičan. „Na demonštráciách za občianske práva čiernych Američanov v Spojených štátoch bývalo veľa nadšenia, odhodlania a hlasitých protestov, a tiež tiekla aj krv. Naša situácia je iná. Rómovia majú rovnaké práva ako Nerómovia. Problém je ale v tom, že niektoré z týchto práv zostávajú len na papieri a v tom, že Rómovia ich nie sú schopní využiť.“ P. Řičan ďalej tvrdí, že v prvom rade treba zmeniť stav ducha. Bude treba vytrvalú mravčiu prácu, ktorej výsledky dlho nebudú viditeľné. „Budeme potrebovať učiteľov a sociálnych pracovníkov, schopných a ochotných chodiť do rómskych rodín.“ Podľa I. Radičovej je styčný bod kontaktu, a často jediného kontaktu, Rómov s majoritnou populáciou, sociálny pracovník. Je symbolom štátu a symbolom majoritnej populácie. Preto je nutné, aby sa odstránili prípadné prejavy rasizmu, ktoré sú vlastné aj sociálnym pracovníkom. Sociálni pracovníci mnohokrát do osád vôbec nechodia. I. Radičová preto navrhuje vytvorenie siete kvalifikovaných terénnych a komunitných sociálnych pracovníkov schopných poskytovať a objednávať verejné služby. L. Čonka kladie dôraz na pôsobenie na rómsku rodinu cielenou výchovou a primeraným vzdelávaním a tak vytvárať predpoklad postupnej zmeny hodnotového systému v nej. Vzdelanosť sa má stať primeranou hodnotou a zároveň predpokladom na úspešné zvládnutie sociálnych, kultúrnych, ekonomických a spoločenských problémov. M. Zíma si myslí, že hlavnou úlohou pre Rómov je to, že „Rómovia najviac potrebujú získať pocit zodpovednosti za svoju prítomnosť a vieru v budúcnosť. Ich najväčší súčasný problém je to, že sa naučili byť klientmi. Zvykli si nepodieľať sa na vlastnej budúcnosti. Sú lapení do klasickej sociálnej pasce. Keď ideme dnes riešiť nejaký problém do rodiny, tak nám najčastejšie ľudia hovoria: „... pozrite, že tu máme čisto a upratané „ - akoby práve toto bolo to najdôležitejšie na svete. Hovoria to preto, že to po nich sociálni pracovníci v minulosti požadovali a tiež ich tak trochu podľa toho merali. Rómovia sa tak naučili pasívne na seba brať vonkajšie znaky majoritnej spoločnosti, byť za to oceňovaní cez sociálny systém a nikomu nehovoriť, či im to vyhovuje, alebo nie.

ŽIVOTNÉ STRATÉGIE CHUDOBNÝCH V RÁMCI RÓMSKÝCH OSÁD

Ako uvádzajú Stanislava Kompaníková a Michal Šebesta (2002), opustenosť, hlad, ekonomická neistota a choroby sú sprievodnými javmi života chudobných. Namiesto konvenčných sobášov je tu bežné nemanželské spolužitie. Mládež nedokončuje školskú dochádzku, v priebehu ktorej si beztak neosvojila hodnoty a konvencie hlavného prúdu spoločnosti (či už sa týkajú správania, alebo aspirácií). Pre kultúru chudoby je na komunitnej úrovni charakteristická nedostatočná participácia v inštitúciách širšej spoločnosti. Na úrovni rodiny ide o krátke detstvo, predčasné sexuálne skúsenosti, nemanželské spolužitie spojené s nestabilitou týchto zväzkov. Na individuálnej úrovni ide o silný pocit marginality a bezmocnosti, závislosti a inferiority. S tým je spojené slabé ego, nedostatočná kontrola emócií, orientácia na prítomnosť s neschopnosťou plánovať a odkladať požitky, sklon k fatalizmu a vysoká tolerancia k patologickému správaniu všetkého druhu. Neadekvátne rodinná výchova, nízke aspirácie a nevhodné rodinné prostredie i prostredie susedstva a širšej komunity ovplyvňujú negatívne hodnotový systém detí. Chudoba sa stáva normou a očakávaným spôsobom života. Deti si neosvojujú hodnoty motivujúce ku snahe o únik z tohto prostredia. V takto vzniknutej kultúre chudoby sa ľudia síce naučia so svojou chudobou žiť, avšak adaptačné mechanizmy, ktoré im dovoľia v tejto situácii prežiť, zároveň vedú k tomu, že ju akceptujú ako normálny stav (Mareš, 1999). Etnická príslušnosť a rasa všeobecne sú v európskej populácii významnou črtou štruktúry chudoby a nerovnosti. Chudoba je medzi príslušníkmi etnických skupín častejšia ako medzi majoritnou populáciou. Neprejavuje sa len ako neistota zamestnania a nízky príjem, resp. nezamestnanosť. Má i povahu širších nevýhod: znížených životných šancí a zúženej kvality života, nerovnosti v prístupe k lekárskej starostlivosti, ku vzdelaniu a pod. Často je spojená s diskrimináciou príslušníkov etnických skupín na trhu práce, v bývaní, vzdelávaní i v ďalších oblastiach (o príjem ide sekundárne) ako dôsledku xenofóbie, etnickej neznášanlivosti či rasizmu majoritnej populácie. Môže mať pramene i v odlišnom demografickom (početné rodiny) či kultúrnom (ľudský kapitál) správaní príslušníkov danej etnickej minority (Mareš, 1999). Jedna z tradičných stratégií v takejto životnej situácii spočíva v obmedzení spotreby.

V mnohých rómskych osadách sú ľudia odkázaní len na jedno teplé jedlo denne, často absentujú raňajky či večera. Cigarety nahrádza lacný šňupací tabak a alkohol zasa jablkové víno. Menej štandardnými riešeniami je potom uspokojovanie pololegálnymi či nelegálnymi prostriedkami a často k nim vedie nevoľa zrieknuť sa pôvodného rozsahu potrieb.

ZÁŠKOLÁCTVO A RÓMOVIA

Vo výchove a vzdelávaní rómskych detí hlavne zo sociálne znevýhodneného prostredia sa vyskytuje množstvo špecifických problémov. Jedným z nich je aj nezáujem o vzdelávanie u žiakov, ale aj rodičov, čo má negatívny vplyv na dochádzku žiakov do školy. V mnohých rodinách sú nevyhovujúce podmienky pre zdravý rozvoj osobnosti detí, Rodičia so školou nespolupracujú, nemajú potrebné vedomosti ani záujem o výchovu detí. Nízka úroveň jazykovej zdatnosti žiakov a slabá

slovná zásoba vo vyučovacom jazyku má negatívny dopad na vzdelávacie výsledky rómskych detí. Zanedbávaná je predškolská výchova, žiakom chýba osvojenie základných hygienických návykov a zručností v sebaobslužných činnostiach. Žiaci sa ťažko prispôbujú podmienkam školy a sú ťažko vychovávateľní z dôvodu existencie rozporu medzi hodnotovým systémom v rodinách a hodnotami prezentovanými školou. V dôsledku zlého hospodárenia s finančnými prostriedkami, ktoré poskytuje rómskym rodinám sociálny systém, žiaci často nemajú uspokojené základné biologické potreby (strava, oblečenie). Väčšina rómskej mládeže po absolvovaní povinnej školskej dochádzky ostáva v sociálnej sieti s minimálnou perspektívou uplatnenia sa na trhu práce.

KRIMINALITA A RÓMOVIA

Kriminalita patrí medzi najviac patologické individuálne životné stratégie, ktoré sa podľa Lubelcovej (1996) na jednej strane viažu na príznaky solventnosti obyvateľstva, teda na bohatšie regióny s podnikateľským potenciálom, a na druhej strane na motívy chudoby a sociálnej odkázanosti, ústiace často do hľadania nelegálnych alternatív prežitia. V tomto prípade sú to práve motívy chudoby. Analyzovanie štatistiky kriminality ktorejkoľvek etnickej či národnostnej skupiny sa môže chápať ako nekorektné. Kriminalita vnímaná cez prizmu etnickej príslušnosti je veľmi populárna medzi rasistami, v prípade jednoduchých riešení sa dajú na takto postavenom probléme získavať politické body. Ľudia hlásiaci sa k takejto etnickej skupine potom argumentujú, že sú majoritou vnímaní ako celok a „hádzaní do jedného vreca“. Odporuje samozrejme občianskym právam urobiť o komkoľvek v súvislosti s jeho trestnou činnosťou úradný záznam o tom, že je Róm, najmä pokiaľ si sám nepraje byť za Róma označovaný (Říčan, 1998). A ako píše Večerka (1999), kriminologická teória ukazuje, že s určitými životnými podmienkami a skúsenosťami na jednej strane a stupňom či smerom socializácie na strane druhej sú asociované aj určité spôsoby správania sa. Materiálna a mravná chudoba, nedostatok vzdelania a výchovy, asociálne vzory, hodnoty a normy, ako aj nedostatok pozitívnych identifikačných možností, pocit vykorenenosti a nemožnosti ovplyvniť vlastný osud, závislosť od alkoholu či iných drog, popretŕhané rodinné väzby – to a nielen to nachádza kriminológia v anamnézach prevažnej časti delikventov, bez ohľadu na ich etnicitu. Tragédia Rómov potom spočíva v tom, že v podmienkach, ktoré asociálnosť plodia, žijú relatívne častejšie, takže sa nemožno diviť, že tiež častejšie vykazujú asociálne správanie.

CHARAKTERISTIKA OSADY PLAVECKÝ ŠTVRTOK

Obec Plavecký Štvrtok sa nachádza približne 20 km od Bratislavy severozápadným smerom. Nie je známe, kedy sa Rómovia presne v lokalite usadili. Z druhej polovice 19. storočia však môžeme v obecnej kronike nájsť frekventovane rómske priezviská a tiež označenia bydliska „cigánska kolónia“. V roku 1996 odhadovali pracovníčky obecného úradu, že v osade žije približne 350 Rómov. Patria do rómskej podskupiny Rumungri. Dnes v osade žije približne 700 Rómov, z toho legálne približne 600. Rómska komunita v Plaveckom Štvrtku je pokladaná za najzaostalejšiu na Západnom Slovensku. Rómsku osadu v Plaveckom Štvrtku tvorí približne 120 domov. Legálne je postavených približne iba 30 domov. Osada je

segregovaná, nachádza sa na okraji dediny. Štruktúru domu zväčša tvorí kuchyňa a jedna izba, ktorá slúži ako spálňa aj ako obývačka. Kúpeľňu nemajú. Zdroj pitnej vody je zavedený do rómskej kolónie centrálna a Rómovia si nosia vodu do domu vo vedrách. V kolónii je zavedená elektrina, ale legálne je iba v dvadsiatich domoch. Kanalizáciu nemajú. Situáciu riešia suchým záchodom – latrinou, alebo chodia na WC do lesa. V zime si kúria drevom, ktoré získavajú v neďalekom lese. Kolónia tvorí prirodzenú súčasť obce, ale napriek tomu je úplne izolovaná od diaľnic v ostatných častiach obce. V blízkosti osady sa nachádza materská škola, ktorá bola v minulosti nefunkčná. Teraz ju spravuje cirkev Slovo Života, ktorá sa venuje pastoračii kolónie. Navonok v osade vládne špina, všade sa rozvalujú psy, súčasťou osady je smetisko. Ale vo vnútri domov majú Rómovia prekvapujúco čisto. Vzdelanostná úroveň Rómov žijúcich v osade je veľmi nízka. Väčšinou neukončili ani základné vzdelanie. Dokonca poniektorí z nich neukončili ani osobitnú školu. Časť dospeléj populácie má problémy s písaním. Deťom chýbajú hygienické návyky a začínajú veľmi skoro viesť pohlavný život. U niektorých detí a mládeže sa vyskytuje kriminálna činnosť a záškoláctvo.

Po ukončení základnej školy deti ostávajú doma. Na inú školu s takýmito vedomosťami ísť sotva môžu a zamestnanie si väčšinou nenájdu. Ostávajú na podpore a z prostredia kolónie sa už sotva vedia vymaniť. Z celej osady pracovali v roku 1997 iba traja Rómovia. Veková štruktúra Rómov v kolónii Plavecký Štvrtok sa zásadne odlišuje od ostatnej populácie v Plaveckom Štvrtku. Približne 70% rómskej populácie tvorí veková kategória do 40 rokov. V roku 1999 žilo v lokalite iba 17 Rómov starších ako 55 rokov, čo je iba 1,8%.

Postoj nerómskeho obyvateľstva Plaveckého Štvrtka sa dá charakterizovať ako odmietavý. Ale ani vzájomné spolužitie Rómov nie je bezkonfliktné. Obyvatelia kolónie sú rozdelení na tri časti – jedna sa označuje ako Bučanskí a druhou skupinou sú tí, ktorí sa k Bučanským nehlásia. Tretou skupinou sú Rómovia prisťahovaní z mesta Malacky. Čo sa týka náboženstva, hovoria o sebe, že sú kresťania. V súčasnosti pôsobí medzi nimi cirkev Slovo Života, Armáda Spásy a Rímsko-katolícka cirkev. Obyvatelia kolónie nehovoria takmer vôbec po rómsky.

OBČIANSKE ZDRUŽENIE FRANCESCO PÔSOBIACE V OSADE PLAVECKÝ ŠTVRTOK

Občianske Združenie Francesco vzniklo v roku 2013 z iniciatívy sociálneho pracovníka Mgr. Tomáša Floriána, ktorý dlhodobo v prostredí osady pôsobil a aj pôsobí, pričom s mnohými jej obyvateľmi má blízky, priateľský a osobný vzťah. Jedným z hlavných dôvodov bolo nadviazanie na prácu sestier Saleziánok, ktoré dlhodobo pracovali s miestnou rómskou komunitou.

V rámci Občianskeho Združenia Francesco pracujú traja pracovníci s ukončeným vysokoškolským vzdelaním druhého stupňa v oblasti sociálnej práce, špeciálnej a liečebnej pedagogiky a jeden sociálny pracovník s ukončením prvým stupňom vysokoškolského vzdelania v odbore sociálna práca. Zároveň so združením spolupracuje niekoľko stabilných dobrovoľníkov, rehoľníkov, kňazov a celý rad odborníkov z rôznych profesijných odvetví.

Občianske Združenie Francesco úzko spolupracuje s rádom Františkánom a prostredníctvom jeho členov sa aktívne realizuje evanjelizačná činnosť a duchovná podpora pre Rómov z miestnej komunity. Združenie Francesco v čase svojho vzniku pôsobilo v budove komunitného centra, v budove bývalej škôlky a v bezprostrednej blízkosti osady, čím bola zaručená dobrá dostupnosť služieb pre našich klientov. Po ukončení nájomnej zmluvy združenie ďalej pôsobí v triede miestnej základnej školy, kde väčšinu žiakov tvoria Rómovia. Momentálne získalo združenie Francesco vlastné priestory na komunitné centrum, ktoré je v bezprostrednej blízkosti osady, kde bude naďalej poskytovať a zabezpečovať celý komplex služieb. Komunitné centrum je otvorené pre všetky vekové kategórie vo vymedzenom čase podľa daných aktivít.

Pracovníci združenia a dobrovoľníci pomáhajú deťom s doučovaním, s písaním domácich úloh, odprevádzajú deti zo školy domov a spolupracujú s učiteľmi, pracovníkmi školy a poobednej družiny.

V rámci terénnej sociálnej práce pracovníci navštevujú rodiny, v rámci konzultácií napomáhajú riešiť výchovné problémy, sprostredkovávajú rodičom požiadavky školy, povzbudzujú rodičov ku zodpovednosti za výchovu detí aj prostredníctvom dohliadania a trvania na dodržiavaní školskej dochádzky.

Svojou činnosťou chce dosiahnuť združenie Francesco dosiahnuť aj zmiernenie trecích plôch medzi majoritným obyvateľstvom a rómskou minoritou a ponúka možnosť pozitívneho náhľadu na Rómov. Členov rómskej komunity sa snaží podnietiť ku aktívnemu prístupu k ich životnej situácii, ku pozitívnemu náhľadu na okoliu a ku prebraniu zodpovednosti za vlastný život.

AKTIVITY OZ FRANCESCO – POSKYTOVANIE KOMPLEXNÝCH SLUŽIEB V RÁMCI KOMUNITNEJ A TERÉNNEJ SOCIÁLNEJ PRÁCE

Združenie Francesco poskytuje celý rad služieb a aktivít na ktorých, spolupracuje viacero odborníkov a dobrovoľníkov. Realizuje výchovno-vzdelávaciu činnosť s rómskymi deťmi a mládežou, terénnu sociálnu prácu v rámci ktorej pracovníci kontaktujú a navštevujú rodiny, poskytuje a sprostredkováva pracovné príležitosti, študijné možnosti, sociálne a právne poradenstvo, organizuje výlety, letné prímestské zážitkové tábory a zmysluplné voľno časové a športové aktivity pre deti, mládež a aj dospelú klientelu. Tieto aktivity vnímame ako komplex služieb, ktorý vo svojom širokospektrálnom zábere môžeme považovať za nástroj prevencie pred kriminalitou a záškoláctvom detí a mládeže z tejto osady, zároveň však slúži ako nástroj socializácie, ktorý pozdvihuje kultúrne a morálne hodnoty obyvateľov tejto rómskej osady.

Podstatnú časť klientely tvoria deti vo veku od 6 do 15 rokov. Prakticky, však združenie Francesco pracuje s deťmi od 3 rokov až po seniorov. Medzi pravidelné aktivity v komunitného centra patrí doučovanie, ktoré sa realizuje každý deň v popoludňajších hodinách, herne pre rôzne vekové skupiny, výtvarné dielne, športové indoorové aj outdoorové aktivity (futbal, pozemný hokej, stolný tenis, plávanie,

korčuľovanie...), výlety, hudobné herne, hudobné vystúpenia. Doučovanie prebiehalo (aj v súčasnosti prebieha) motivačnou formou. Je založené na odmene za vykonané úlohy formou bodov (zástupných peňazí) za ktoré si deti vo vybraných termínoch môžu nakupovať potrebné veci na burze zriadenej za týmto účelom. Ide hlavne o ošatenie a školské pomôcky.

Prostredníctvom kňazov z rádu Františkánov sa v osade konajú sv. omše, vysluhujú sa sviatosti a veriaci Rómovia tak majú možnosť saturácie svojich duchovných potrieb.

V rámci Občianskeho Združenia Francesco a pri príležitosti otvorenia vlastných priestorov plánujeme obnoviť a inovovať nasledujúci komplex služieb v rámci jednotlivých aktivít komunitného centra Emanuel:

Škôlka pre najmenšie deti predškolského veku (v spolupráci s OZ Človek v tísiňi pôsobiacom na Slovensku a venujúcemu sa aj Rómskej problematike) zo zameraním na nácvik základných hygienických a sebaobslužných činností, činnosti v kolektíve, príprava na základnú školskú dochádzku.

Rodinné centrum určené pre mamy, rodičov a príbuzných podporujúce nácvik rodičovských zručností, sprostredkujúce osvetu ku správnej životospráve detí, výchove k manželstvu, stabilnému partnerstvu, rodičovstvu a zodpovednému sexuálnemu správaniu.

Pravidelné každodenné **doučovanie** detí prvého aj druhého stupňa základnej školy, vo vybraných prípadoch aj z iných typov škôl (špeciálnych učilíšť a pod.), ktoré sa bude realizovať v popoludňajších hodinách. Doučovanie bude prebiehať motivačnou formou, ktorá je založená na odmene za vykonané úlohy prostredníctvom bodov (zástupných peňazí) za ktoré si deti vo vybraných termínoch môžu nakupovať potrebné veci na burze zriadenej za týmto účelom. Program doučovania bude zameraný na prekonávanie bariér vo vzdelávaní detí (chýbajúce podmienky na domácu prípravu, nedostatok podnetov na osobný rozvoj, nízke vzdelanie rodičov a v niektorých prípadoch ich neschopnosť pomôcť deťom s prípravou do školy a zvyšovanie ich záujmu o školské výsledky detí.) Doučovanie plánujeme realizovať na princípe spolupráce so školou, teda prepojenia našej snahy a snahy a pôsobenia učiteľských autorít.

Herne pre deti a mládež rôznych vekových skupín zamerané na športové vyžitie, súťaženie, stretnutie sa a na zmysluplné trávenie voľného času.

Výtvarné dielne zamerané na podporu spontánneho výtvarného prejavu detí a kreativity.

Hudobné herne podporujúce prirodzený hudobný talent Rómov, hudobné vystúpenia pre miestnu komunitu, spevácky zbor.

Športové indoorové aj outdoorové **aktivity** (futbal, pozemný hokej, stolný tenis, plávanie, korčuľovanie...) podporujúce zdravú súťaživosť, prirodzene korigujúce temperamentné správanie.

Výlety do blízkeho aj vzdialenejšieho okolia zamerané na zážitok, spoznávanie okolia, aktivity mimo osady sprostredkujúce deťom zážitky v podnetnejšom prostredí.

Osvetové aktivity, aktivity zamerané na získavanie finančnej gramotnosti (pre deti aj dospelých).

Podpora dobrovoľníckej činnosti prostredníctvom spolupráce s vybranými univerzitami, vysokými a strednými školami so snahou získavať pre naše služby dobrovoľníkov z radov študentov sociálnej práce, pedagogiky a príbuzných smerov, ktorí majú záujem prispieť vlastnou prácou k činnosti centra. Našou ponukou pre nich je absolvovanie praxe v našom centre, kde môžu zažiť praktickú skúsenosť s použitím metód sociálnej práce. Motiváciou im však môže byť aj možnosť pracovať priamo s klientmi v odbore, ktorý študujú, čím získajú skúsenosti do svojej ďalšej práce.

Kultúrne podujatia (divadlo, koncerty) s primárnym zameraním na tie, v ktorých aktívne participujú Rómovia.

Duchovné, evanjelizačné aktivity – spoločné modlitby, čítania, sviatosti, sväté omše, nácvik náboženských piesní, aktivity súvisiace so sviatkami – Vianočné katedovanie, posväcovanie domov na Troch kráľov, púte.

Systematická práca s deťmi a mládežou v súčinnosti s rodičmi a rodinnými príslušníkmi, autoritami školy a obce.

Poskytovanie a sprostredkovanie sociálneho, právneho, profesijného a pedagogického a špeciálno-pedagogického **poradenstva**. Sem môžeme zahrnúť aktivity ako: sprostredkovanie pracovných pohovorov, pomoc pri písaní žiadostí a životopisov, pomoc pri riešení exekúcií a úžery, pomoc a asistencia pri vybavovaní kompenzácií, sociálnych dávok, sociálnych služieb a životných udalostí, príprava na prijímanie pohovory, riešenie výchovno-vzdelávacích potrieb a prekážok, špeciálno-pedagogické poradenstvo.

Vzdelávanie pre pracovníkov a dobrovoľníkov, odborné semináre a supervízne stretnutia.

Snaha o **spoluprácu** s inými svetskými a cirkevnými organizáciami a združeniami za účelom širšieho uchopenia problematiky a jej riešenia a tiež za účelom trvalej udržateľnosti nášho projektu.

KOMUNITNÉ CENTRUM EMANUEL

Komunitné centrum vo všeobecnosti vnímame ako centrum komplexných služieb, ktorými sa dá reagovať na potrebu lokálne dostupných a rôznorodých služieb, potrebu kvalitnej sociálnej ako aj komunitnej práce vo vylúčenej rómskej lokalite. Vnímame potrebu informácií, poradenstva a politik pre obce ako Plavecký štvtok, ktoré skúsenosť s problémom s rómskou komunitou majú a snažia sa ho riešiť. Na stabilný priestor lokalizovaný v blízkosti osady a tým pádom dostupný sa omnoho prirodzenejšie viažu aktivity ktoré máme v pláne naplňať.

HISTÓRIA KOMUNITNÉHO CENTRA EMANUEL

Komunitné centrum v daných podmienkach existovalo vyše 10 rokov, jeho vznik a celkovú potrebu pracovať s miestnou rómskou komunitou inicioval rád Sestier Matky Terezy. V roku 2001 boli medializované opätovné nepokoje medzi znepriatelenými stranami v osade, ktoré vyústili do násilných sporov. Na základe týchto nepokojov a veľkej chudoby v Rómskej osade začali v roku 2002 navštevovať Rómov v Plaveckom Štvrtku sestry matky Terezy (Misionárky lásky). Ich hlavným cieľom bola evanjelizačná činnosť. Navštevovali rodiny a pripravovali záujemcov ku sviatostiam. Pri realizovaní aktivít im pomáhal sociálny pracovník. Do osady chodili pravidelne dvakrát do týždňa. V nedeľu odprevádzali deti a navštevovali s nimi omšu vo farskom kostole.

V neskoršom období boli ku spolupráci postupne pozvaní ďalší aktivisti z rad rehoľníkov (Redemptoristov, Verbistov, Saleziánov, Františkánov, Jezuitov) a rovnako aj laikov. Saleziáni začali v osade pôsobiť v roku 2003. Kontakty s miestnymi Rómami realizovali prostredníctvom návštev v rodinách, pretože stále neboli k dispozícii žiadne priestory. Neskôr mali spolu s Verbistami na starosti sv. omše. V lete 2003 realizovali Saleziáni v spolupráci s dobrovoľníkmi prvý prímestský tábor v osade.

Komunitné centrum Emanuel bolo v prevádzke od roku 2004 do roku 2014 a bolo otvorené pravidelne 5 dní v týždni. Centrum poskytovalo našim klientom služby kontaktnej práce, sociálnej pomoci a psychosociálnej podpory, ktoré boli kombinované s ponukou voľno časových aktivít. Deťom a mladým ľuďom poskytovalo bezpečný, podporný priestor a vytváralo tak podmienky pre zmysluplné trávenie voľného času, zvyšovanie sociálnych a životných zručností, poskytovalo pomoc pri prekonávaní problémov a konkrétnymi činnosťami citlivo vnímalo a zabezpečovalo aj potrebu duchovnej formácie. Ako sme už uviedli, momentálne opäť otvárame vo vlastných priestoroch v bezprostrednej blízkosti osady komunitné centrum, kde sa budeme snažiť nadviazať nielen na doterajšie aktivity a služby, ale pokúsime sa na základe našich skúseností a dopytu, priniesť množstvo inovácií v poskytovaní služieb a efektívnej a aktívnej sociálnej intervencii.

SPOLUPRÁCA A OBČIANSKE ZDRUŽENIE FRANCESCO

Občianske Združenie Francesco považuje za nevyhnutné pri svojej práci spolupracovať s obcou, miestnou základnou školou, ktorú navštevuje väčšina detí z osady a s neziskovými organizáciami a občianskymi združeniami participujúcimi na práci s Rómskym obyvateľstvom z osady Plavecký štvrtok. Pri takomto projekte je veľmi dôležité delenie kompetencií v rámci pôsobnosti a vykonávaných aktivít, aby sme predišli zbytočným nedorozumeniam a chaosu. Za pozitívne považujeme sedenia a porady, ktoré sa uskutočnili na pôde miestnej základnej školy, ktorých sa zúčastnili okrem starostu obce, riaditeľky školy a pedagógov aj zástupcovia ministerstva, občianskych združení a cirkevných organizácií. Toto je model, ako efektívne môže spolupracovať a riešiť potreby obec, škola, štát, cirkev a tretí sektor. Najužšiu spoluprácu má združenie Francesco práve s riaditeľkou a pedagógmi miestnej základnej školy, kde každý pracovný deň konzultujeme výchovno-vzde-

lávacie potreby žiakov a posúvame si vzájomne informácie a skúsenosti. Často fungujeme ako spojka medzi školou a rodičmi počas návštev jednotlivých rodín v osade. Veľmi dobrú spoluprácu máme aj s Občianskym Združením Človek v tísni, ktoré pôsobí na Slovensku a venuje sa aj Rómskej problematike. Spolu kooperujeme na doučovaní detí a mládeže a na rôznych aktivitách a podujatiach, ktoré sa týkajú obyvateľov osady.

NAŠE SKÚSENOSTI A VÝSLEDKY

Za posledné dva roky evidujeme v rámci pôsobenia nášho občianskeho združenia Francesco viacero pozitívnych zmien a výsledkov. Čo sa týka výchovno-vzdelávacej činnosti spätná väzba od pedagógov základnej školy je veľmi pozitívna – tvrdia, že na základe nášho doučovania sa mnohým žiakom zlepšil prospech a vnímajú našu prácu ako mimoriadnu pomoc pre úspešné napredovanie týchto detí. Viacerí absolventi a žiaci základnej školy úspešne absolvovali prijímacie pohovory na stredné školy a odborné učilišťa. Viacero žiakov sa vyučilo v odbore a tento rok evidujeme dokonca aj jednu študentku Vysokej Školy. Mnohí rodičia zodpovednejšie pristupujú k školskej dochádzke svojich detí a kladú dôraz na dôležitosť vzdelania.

V rámci terénnej sociálnej práce a sociálneho poradenstva sa nám podarilo vyriešiť mnohé životné udalosti a problémy Rómov z tejto osady. Jednalo sa nielen o podporu a pomoc voči jednej sirote pri strate svojich príbuzných, ale aj o pomoc pri sprostredkovaní práce a pomoc v náročnej existenčnej situácii mnohých rodín, pomoc pri vybavovaní sociálnych dávok a kompenzácií ťažkého zdravotného postihnutia. Často riešime aj exekúcie a úžeru, ktorá je častým fenoménom Rómskych osád. Návštevu domáceho rodinného prostredia považujeme za prioritu vo vytváraní vzťahov a dôvery pre úspešnejšiu a efektívnejšiu spoluprácu.

Voľno-časové aktivity, tábory, stretnutia, kultúrne podujatia a výlety nám ukázali potenciál mnohých našich klientov a tak otvorili priestor pre plnohodnotné využitie talentu a voľného času. Zároveň však tieto aktivity poskytujú prevenciu pred negatívnymi návykmi, ktoré sú často ukazovateľom málo podnetného prostredia. Naša skúsenosť je, že najskôr je potrebné budovať vzťahy, dôveru a získať si deti a mládež z osady pomocou ich záujmov a talentov, až potom môžeme formovať, budovať a nastaviť intervenciu.

Na duchovnej službe sa okrem rehoľníkov a kňazov podieľajú aj niektorí laici. V osade sa pravidelne vysluhujú sviatosti, konajú sa bohoslužby, katechézy a stretnutia. Tento rok absolvovali niektoré deti, mládež, ale aj dospelý sviatosť krstu, prvé sväté prijímanie a sviatosť birmovania. Viacerí obyvatelia uzavreli sviatosťné manželstvo a aktívne sa zapájajú do duchovného a kultúrneho života.

Sociálnu prácu s deťmi, ale aj ich rodinami, súčinne s celým komplexom aktivít a služieb považujeme za nevyhnutné k dosiahnutiu pozitívnych výsledkov, čo sa týka budovania študijných a profesijných úspechov, budovania morálnych a duchovných hodnôt, ako aj celkovej socializácie Rómskych detí a mládeže. Ak chce-

me byť úspešní, musíme Rómov prijať a mať radi takých aký sú – aj s ich temperamentom, pozitívami, ale aj negatívami.

ZDROJE:

- Bačová Viera : Žena v cigánskej rodine, Sociálna politika, 1989, n. 9, p. 20-21.
- Bakalář, Petr: Psychologie Romů. Praha : VOTOBIA, 2004.
- Bartosz, Adam: Neboj sa Cigána – Na dara Romestar. Sobrance : Romani vodži, 2004.
- Bešenyei, Peter: Rómovia a spôsoby pastorácie. Bratislava : Rímskokatolícka cyrilometodská
- bohoslovecká fakulta univerzity Komenského v Bratislave, 1997.
- Cangár, Ján: Ľudia z rodiny Rómov. Doplnková učebnica o dejinách a živote Rómov pre
- základné a stredné školy. Nové Zámky : CROCUS, 2002.
- Čonka, Ladislav: Hľadáme východisko, In: ZEMAN, V. (Eds): Súčasný stav a perspektívy
- riešenia rómskej problematiky na Slovensku. Slovenské národné stredisko pre ľudské práva,
- 1999. p. 20-22.
- Davidová Eva : Cesty Romů, Univerzita Palackého, Olomouc 1995.
- Dubayová, Mária: Rómovia v procesoch kultúrnej zmeny. Prešov : Filozofická fakulta
- Prešovskej univerzity, 2001.
- Fejcz, Eugen: Starostlivosť Cirkvi o Rómov na Slovensku. Ružomberok : Pedagogická
- fakulta Katolíckej univerzity v Ružomberku, 2004.
- Gavenda, Teodor: Pastorácia rómskej mládeže (Poštárka – Bardejov). Bratislava :
- Rímskokatolícka cyrilometodská bohoslovecká fakulta univerzity Komenského v Bratislave,
- 2003.
- Hábovčíková Bohuslava, Hábovčík Ondrej : Rómska rodina a škola v multikultúrnom
- priestore, KZN & KRK PF UKF, Nitra 1998.
- Hinduistická veľkorodina v Indii a rómska rodina u nás, Štvorlístok – Štareprajten-
- gro,
- IV/2001, n.1-5, p. 30-31.
- Hübschmannová Milena : Co napovídá o rómske rodině tradiční seznamovací ce-
- remoniál,
- Romano džaniben III/1996, n.1-2, p. 19.
- Kollár Miro : Úloha cirkví pri riešení rómskej problematiky, Listy, 2001, n. 2, p. 14-
- 15.
- Koteková, Rastislava, Šimová, Eva, Gecková, Andrea: Psychológia rodiny. Michal-
- ovce :
- PeGaS s.r.o., 1998.
- Kováč, Milan, Mann, Arne B. (eds.): Boh všetko vidí – Duchovný svet Rómov na
- Slovensku,
- O Del sa dikhel – Romano pařaviben pre Slovensko. Bratislava : CHRONOS, 2003.
- Kumanová Zuza : Veková štruktúra obyvateľov Plaveckého Štvrtka s dôrazom na
- rómsku
- populáciu, Slovenský Národopis, 1999, n.1, p.42.
- Kumanová Zuza : Rómska rodina, Filozofická fakulta UK, Bratislava 1998.
- Moos R. H., Insel P.M., Humphrey B. : Škála rodinného prostredia, USA

- Matoušek Oldřich : Rodina jako instituce a vztahová síť, SLON, Praha 1997.
- Prevendárová Jitka, Kubíčková Gabriela : Základy rodinnej a sexuálnej výchovy, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava 1996
- Puliš Peter, Vašečka Michal, Jurásková Martina, Kriglerová Elena, Rybová Jana: Rómske hlasy, Rómovia a ich politická participácia v transformačnom období, IVO, Bratislava 2002
- Radičová, Iveta: Hic Sunt Romales. Bratislava : Nadácia S.P.A.C.E, 2001.
- Riboldi, Mario: Blahoslavený Róm. Miláno : LA VOCE, 1993.
- Semančíková, Anna: Pastoračia Rómov v Jarovniciach (minulosť a súčasnosť). Košice :
- Rímskokatolícka cyrilometodská bohoslovecká fakulta - teologický inštitút v Košicach, 2001.
- Říčan, Pavel: S Rómy žít budeme – jde o to jak. Praha : PORTÁL, 1998.
- Rohr Richard : Divý muž, Zrno, Dolný Kubín 1997.
- Satirová Virginia : Kniha o rodině, Inštitút Virginie Satirovej, Práh, Svan, Praha 1994.
- Sobotková Irena : Psychologie rodiny, PORTÁL, Praha 2001.
- Vašečka, Michal (Eds): Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku. Bratislava : IVO, 2002.
- Vašečka, Michal: Rómovia, In: MESEŽNIKOV, G., KOLLÁR, M. (Eds): Slovensko 2000,
- Súhrnná správa o stave spoločnosti. Bratislava : IVO, 2000.